

ДОМАШНЄ ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ЧИННИК ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

DOMESTIC PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AS A FACTOR OF INDIVIDUAL TRAUMATISATION AND A GENERAL SOCIAL PROBLEM

Особливої актуальності в сучасних умовах набуває психологічне насильство, оскільки воно здебільшого має латентний характер і не залишає видимих слідів, однак спричиняє глибокі травматичні наслідки як для окремої особистості, так і для суспільства загалом. Метою статті є дослідження особливостей домашнього психологічного насильства як чинника індивідуальної травматизації та загальної соціальної проблеми. Методологічний інструментарій обрано відповідно до мети дослідження, що дозволило проаналізувати теоретичні підходи до розуміння поняття домашнього психологічного насильства. Розглянуто загальну характеристику видів і проявів психологічного насильства. Визначено особливості систематичного впливу психологічного насильства на особистість. Охарактеризовано наслідки деструктивного впливу, що охоплюють: індивідуальний рівень (дезадаптаційні стани, психічні травми, психічні розлади); фізичний рівень (погіршення соматичного здоров'я); соціальний рівень (ізоляція, втрата підтримки); сімейний (руйнування відносин, трансляція моделей насильницької поведінки); професійний рівень (зниження ефективності діяльності, втрата працездатності); суспільний рівень (зростання толерантності до агресії, ризики соціальної нестабільності). Розглянуто правове регулювання проблеми психологічного насильства, що відображене як у міжнародних актах, так і в українському законодавстві. Виокремлено основні проблемні питання правового регулювання, а саме: фіксацію, складність доказування фактів психологічного впливу, латентність наслідків, глибину психічних травм, що зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення механізмів захисту постраждалих, підвищення обізнаності суспільства. Проаналізовано модель етіології насильства, що базується на теорії влади та контролю. Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні наявних сучасних літературних джерел, присвячених дослідженню сутності домашнього психологічного насильства як індивідуальної травми та суспільної проблеми, здатної підірвати основи соціальної стабільності, та у визначенні рекомендацій щодо вдосконалення психопрофілактичних і просвітницьких підходів.

Ключові слова: домашнє насильство, психологічне насильство, психічна травма, соціальні наслідки, деструктивний вплив.

Psychological violence is of particular relevance in modern conditions, since it is mostly latent and does not leave visible traces, but causes deep traumatic consequences for both the individual and society as a whole. The aim of the article is to study the features of domestic psychological violence as a factor of individual traumatization and a general social problem. The methodological tools were chosen in accordance with the aim of the study, which allowed us to analyze theoretical approaches to understanding the concept of domestic psychological violence. The general characteristics of the types and manifestations of psychological violence are considered. The features of the systematic impact of psychological violence on the personality are determined. The consequences of the destructive impact are characterized, covering: individual level (maladaptive states, mental trauma, mental disorders); physical level (deterioration of somatic health); social level (isolation, loss of support); family (destruction of relationships, transmission of models of violent behavior); professional level (decreased efficiency, loss of working capacity); social level (increased tolerance to aggression, risks of social instability). The legal regulation of the problem of psychological violence is considered, which is reflected both in international acts and in Ukrainian legislation. The main problematic issues of legal regulation are identified, namely, fixation, difficulty in proving the facts of psychological impact, latency of consequences and depth of mental trauma, which necessitate further improvement of mechanisms for protecting victims, raising public awareness. The model of the etiology of violence, based on the theory of power and control, is analyzed. The scientific novelty of the study lies in the generalization of available modern literary sources devoted to the study of the essence of domestic psychological violence as an individual trauma and a social problem capable of undermining the foundations of social stability, and in the identification of recommendations for improving psychoprophylactic and educational approaches.

Key words: domestic violence, psychological violence, mental trauma, social consequences, destructive impact.

УДК 343.63
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.77.2.39>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Щербина Н.О.

здобувачка науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти
Національна академія внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0008-8447-5252

Литвин В.В.

к.юрид.н., т.в.о. завідувача відділення поліграфології
Національна академія внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-2029-0346

Домашнє насильство є багатовимірним соціальним явищем, яке охоплює фізичні, сексуальні, економічні та психологічні форми впливу. Особливе місце серед них належить психологічному насильству, що часто лишається латентним, проте має руйнівний ефект як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Психологічний тиск, залякування, ізоляція, контроль і систематичне приниження особистості формують стан хронічної травми, який позначається на психічному здоров'ї,

соціальній адаптації, міжособистісних стосунках та якості життя загалом. Вивчення психологічного насильства в сімейному середовищі потребує всебічного розгляду, що поєднує досягнення психології, соціології, права та кримінології. Водночас дане питання корелює з виконанням міжнародно-правових зобов'язань України у сфері захисту прав людини та протидії дискримінації.

Різні аспекти домашнього насильства досліджували багато українських учених: запобігання

домашньому насильству підрозділами Національної поліції України – О. Дмитрашук, Р. Перелігіна, У. Митник, Ц. Баранова; аналіз зарубіжного досвіду протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок, висвітлено у працях Н. Ліщук, О. Ломакіної, Н. Аніщук.

Усесвітня організація охорони здоров'я визначає насильство як «навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток».

Насильство, умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу завдання зазначеної шкоди зі злочинною метою [3].

Розгляд феномену домашнього насильства як суспільної та загальнонаукової проблеми варто розпочати з визначення стану досліджень даної проблеми, виділити її основні дефініції, трактування, ознаки, специфіку проявів і соціальні наслідки.

Поняття «насильство в сім'ї», «домашнє насильство» використовуються в міжнародно-правових актах зобов'язального й рекомендаційного характеру, що існують на рівні ООН, Ради Європи та Європейського Союзу. Серед них необхідно визначити Загальну декларацію прав людини 1948 р., яка вважається головним документом у галузі захисту прав людини. Декларація проголосила принципи юридичної рівності, а також заборону дискримінації за будь-якими ознаками, зокрема й за ознаками статі. У Декларації про ліквідацію дискримінації щодо жінок 1967 р., яка пізніше, у 1979 р., була замінена однойменною Конвенцією, зазначається, що мають бути вжиті всі належні заходи з метою підготовки громадської думки щодо національних прагнень до викоренення забобонів, звичаїв і всіх інших проявів, заснованих на ідеї неповноцінності жінок [7, с. 86].

У законодавстві України закріплено, що психологічне насильство є формою домашнього насильства, яке включає словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування та інші дії, спрямовані на обмеження волевиявлення особи. Науковці визначають його як цілеспрямований вплив на психіку людини шляхом морального тиску, маніпуляцій чи контролю з метою підкорення і обмеження особистої свободи.

Специфіка цього виду насильства полягає в невидимості його проявів, труднощах доказування та відсутності явних тілесних ушкоджень, що ускладнює його виявлення і документування у правовій практиці.

За основу Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», ухваленого Верховною Радою 15 листопада 2001 р. (втратив чинність 7 січня

2018 р.), було взято модель законодавства Організації Об'єднаних Націй, а саме основні положення «Декларації про викоренення насильства щодо жінок». Нормативний акт визначав правові й організаційні засади запобігання насильству в сім'ї, окреслював підстави для вжиття відповідних заходів, встановлював повноваження органів і установ, відповідальних за їх реалізацію, а також джерела фінансування цих процесів. Окрім того, Закон передбачав спеціальні заходи запобігання насильству в сім'ї та визначав відповідальність за його вчинення [7; 9; 14].

Поняття домашнього насильства зазначено в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», де в розділі I статті 1 наведено таке визначення: «домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [5].

Також у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», у пункті 14 розділу I надано таке визначення поняття психологічного насильства: психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, зокрема й щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали в постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Також у Законі зазначено, що психологічне насильство є формою впливу на психіку, емоційний стан особи вербальним шляхом. Вербальні засоби впливу, як-от усна або письмова мова, яка включає словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування, діяння щодо обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері [5].

У статті 127-1 Кримінального кодексу України дано визначення домашнього насильства як умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [6; 8].

Розглянемо основні визначення поняття психологічного насильства. На офіційній сторінці

Міністерства охорони здоров'я України надано таке визначення: «Психологічне насильство – це поведінка, метою якої є заподіяння емоційної чи психологічної шкоди. Вона може не завдавати болю вашому тілу, проте може бути травматичною. Поодинокі образи не можна вважати емоційним насильством, але якщо така поведінка стає систематичною, породжує в іншій людини страх, тривогу та порушує благополуччя – тоді це є проявом насильства. Жертвою жорстокого ставлення можна стати в різних взаєминах, зокрема й у міжособистісних стосунках із батьками, романтичних чи професійних стосунках» [11].

Загалом поняття психологічного насильства трактується як вплив на психіку людини шляхом морального тиску, залякування, жорсткого поводження, знецінення, погроз, зневаги з метою подавлення в особі волі до опору й захисту власних прав та інтересів (О. Франчук, Л. Левицька); як форма примусу та підкорення з метою завоювання, збереження, панування власних прав (А. Малішевська, В. Хмелько, Н. Хмелько); як соціально-психологічний вплив, який навмисно змушує іншу людину чи групу людей до дій чи поведінки, які не входили в їхні наміри, який порушує психологічні межі особистості чи соціальної групи та який здійснюється без їхньої згоди й без гарантування соціальної і психологічної безпеки індивіда, а також усіх його законних прав, що призводить до соціальної, психологічної, фізичної чи матеріальної шкоди (Є. Волков) [2, с. 105].

О. Харитонова зазначає, що вчиненням психологічного насильства як форми домашнього насильства кривдник через створення атмосфери приниження, погроз, тиску, агресії, невпинної критики, ізоляції, контролю поведінки, кола спілкування здійснює постійну девальвацію особистості, руйнує її психологічну цілісність [15].

До характерних проявів психологічного насильства відносять: систематичне публічне приниження особи, зокрема й у присутності членів родини чи соціального оточення; необґрунтовані ревності, прагнення до тотального контролю та ізоляції від усталеного соціального середовища; висловлення погроз завдати фізичної або матеріальної шкоди самій особі, її дітям чи значущим близьким; демонстрацію негативного ставлення на підставі незмінних характеристик індивіда (родинна належність, релігійні переконання, етнічна чи расова приналежність, гендер, стать тощо); свідоме ігнорування особи або удавання відсутності її присутності; систематичне коригування висловлювань із метою викликати відчуття ніяковості чи некомпетентності.

Серед видів психологічного насильства виділяють такі:

Булінг – насильство щодо малолітньої чи неповнолітньої особи в межах освітнього процесу (у сучасному інформаційному просторі, соціальних мережах досить часто трапляється слово англійського походження «булінг» на позначення систематичного агресивного переслідування, цьку-

вання, залякування із застосуванням фізичної та моральної сили) [13].

Звинувачення жертви та перекладання на неї відповідальності, ситуація, в якій на потерпілу особу (осіб) від злочину, нещасного випадку чи будь-якої форми насильства покладається повна або часткова відповідальність за вчинене щодо неї (них) правопорушення чи подію, що спричинила шкоду (відповідник з англійської, який набув широко застосування в українському вжитку (англ. *victim blaming* – віктимблейдинг, звинувачення жертви)).

Затуркування – форма психологічного маніпулятивного впливу з боку особи або груп осіб, метою якого є створення умов, у яких жертва сумніватиметься в адекватності свого сприйняття навколишньої дійсності, ставлячи під сумнів наявні спогади та розсудливість (відповідник з англійської, який набув широко застосування в українському вжитку (англ. *gaslighting* – газлайтинг, або 'газлайтинг', звинувачення жертви)).

Нав'язливе переслідування – тривале нав'язливе, небажане спостереження однією людиною іншої, домагання та психологічний тиск.

Насильство між близькими людьми та членами сім'ї виникає внаслідок комплексу етіологічних процесів, що включають неврологічні, психологічні, міжособистісні, ситуативні, а також культурні впливи. Було виявлено, що етіологія насильства з боку інтимного партнера має довгостроковий розвиток, що впливає з ранніх сімейних впливів, як-от споглядання картин насильства та травма.

Нещодавні дані найкраще наявних досліджень свідчать про те, що насильство з боку інтимного партнера вчиняється обома статями, часто з однаковими наслідками. Насильство вчиняється не через «переконання щодо статевих ролей», але формування особи кривдника починається набагато раніше, через набагато ширший спектр психосоціальних ризиків. Повторюване насильство з боку інтимного партнера найчастіше підтримується внутрішніми чинниками, а двостороннє насильство є найпоширенішою формою; стереотип про чоловіка-кривдника та жінку-жертву є найбільш поширеною формою. Залишені без втручання держави, більшість насильницьких шлюбів деескалюють, а не загострюються, а державне втручання у формі обов'язкового арешту має різний ефективний вплив на різні групи населення залежно від їхньої маргіналізації в соціальній площині [4].

Аналіз літературних джерел, присвячених вивченню даного питання, дозволив виокремити й узагальнити наслідки домашнього психологічного насильства відповідно до рівня впливу та їхніх характерних проявів. Результати систематизації основних компонентів представлено в табл. 1.

Особистість, яка страждає від психологічного насильства, може відчувати розгубленість, страх, труднощі з концентрацією уваги та низьку впевненість у собі, тривогу, апатію та панічні атаки.

Таблиця 1

Наслідки домашнього психологічного насильства

№	Рівень впливу	Наслідки	Приклади проявів
1	Індивідуальний (психологічний)	Дезадаптаційні стани, психічні травми, психічні розлади.	Тривожність, апатія, депресія, посттравматичний стресовий розлад, суїцидальні думки.
2	Фізичний (психосоматичний)	Погіршення загального самопочуття як наслідок перебування у стані хронічного стресу.	Безсоння, головний біль, серцево-судинні проблеми, зниження імунітету.
3	Соціальний	Порушення соціальних зв'язків, ізоляція.	Утрата підтримки оточення, труднощі у спілкуванні, самотність.
4	Сімейний	Руйнування стосунків, трансляція моделей насильства.	Розлучення, формування в дітей страху й агресивних моделей поведінки.
5	Професійний	Зниження ефективності діяльності.	Професійне вигорання, проблеми з концентрацією уваги, втрата працездатності.
6	Суспільний	Соціальна нестабільність, відтворення насильства.	Зростання рівня агресії в суспільстві, толерантність до насильницьких дій.

Довгострокові наслідки можуть включати тривожні розлади, безсоння, зміни в харчовій поведінці та психосоматичні розлади. У найтяжчих випадках психологічне насильство може призвести до суїцидальних спроб жертви.

Психологічне насильство часто призводить до соціальної ізоляції жертви. Кривдник може обмежувати контакти з родиною, друзями чи колегами, що посилює залежність постраждалої особи. Це формує замкнене коло соціальної ізоляції, у якому людина втрачає відчуття підтримки й впевненості в собі. У результаті постраждала особа може уникати соціальних контактів, відчувати страх перед спілкуванням, сором чи провини.

Домашнє психологічне насильство руйнує сімейні відносини. Воно призводить до постійних конфліктів, втрати довіри між членами родини, розлучень. Діти, які стають свідками насильства, часто переживають сильну психологічну травму, яка проявляється у страху, агресивній поведінці або замкненості. У довгостроковій перспективі це може стати підґрунтям для відтворення насильницьких моделей поведінки в їхньому дорослому житті.

Також наслідки перебування особистості в ситуації домашнього психологічного насильства позначається на ефективності професійної діяльності. Постраждалі мають труднощі з концентрацією уваги, пам'яттю, ухваленням рішень. Знижується працездатність, унаслідок загального емоційного виснаження, що може призводити до втрати роботи, частих лікарняних або вимушеної зміни професії.

У масштабах суспільства психологічне насильство підриває соціальні інститути, формує атмосферу толерантності до агресії та дискримінації. Його латентний характер зумовлює низький рівень виявлення та реагування, що призводить до відтворення насильницької поведінки в наступних поколіннях. На макрорівні це створює ризики соціальної нестабільності, поглиблює проблему нерівності та порушення прав людини.

Значна частина наукових підходів щодо детермінант домашнього психологічного насильства впливає із припущень, заснованих на найдавнішій і досі популярній моделі етіології насильства з боку інтимного партнера: теорії влади та контролю. Ця модель, яка є панівною перспективою в ширшій галузі насильства в інтимному середовищі, зосереджується суто на моделях гендерної соціалізації та визначає насильство в інтимному середовищі як насильство з боку чоловіків до жінок, глибоко вкорінене в гендерно орієнтованій динаміці влади, що проявляється в романтичному контексті ймовірної мовчазної відповідності чоловіків патріархальним структурам влади, чоловіки використовують різноманітні методи для примусу та контролю своїх партнерок у близьких стосунках, щоб сприяти досягненню загальних цілей чоловічої влади та привілеїв, зокрема (але не обмежуючись) фізичну агресію. Отже, прихильники цієї моделі мало уваги приділяють внутрішнім факторам особистості (як-от гнів чи інші негативні емоції) як причинам поведінки, натомість віддають перевагу аналізу соціальних і контекстуальних детермінант моделей соціалізації влади та контролю [1].

Отже, домашнє психологічне насильство постає складним феноменом, що охоплює індивідуальний, сімейний і суспільний виміри, особливістю якого є прихований характер. Психологічне насильство формує стан хронічної травматизації, деструктивно впливає на психічне здоров'я, соціальні зв'язки, професійну діяльність та міжособистісні відносини. Водночас його наслідки виходять за межі індивідуальної сфери, підривають соціальні інститути та відтворюють цикли агресивної поведінки в наступних поколіннях. Протидія домашньому психологічному насильству потребує комплексних заходів, спрямованих на формування нетерпимості до будь-яких форм насильства, що дозволить мінімізувати індивідуальні й соціальні наслідки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Birkley E.L., Eckhardt C.I. Anger, hostility, internalizing negative emotions, and intimate partner violence perpetration: a meta-analytic review. *Clinical psychology review*. 2015. Vol. 37. P. 40–56. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.01.002>
2. Botnarenko I., Hryniv O. Психологічне насильство як форма домашнього насильства. *Law Review of Kyiv University of Law*. 2023. № 2. P. 104–109. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2023.21
3. Тематичний реєстр гасел. з напрямку «Юридичні науки» *Велика українська енциклопедія* / уклад / : В. Бабка, М. Шумило ; за ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 95 с.
4. Dutton D. G., Corvo K. Transforming a flawed policy: a call to revive psychology and science in domestic violence research and practice. *Aggression and violent behavior*. 2006. Vol. 11. № 5. P. 457–483. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.01.007>
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України № 2229–VIII від 07.12.2017 р.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341–III, станом на 07.09.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Малиновська Т. Домашнє насильство: щодо змістовного наповнення терміна. *Наше право*. 2020. № 3. С. 85–91. <https://doi.org/10.32782/law.2020.3.14>
8. Nehru F.S. Criminology aspect of domestic violence as social destruction. *Juridical scientific and electronic journal*. 2024. № 9. P. 300–302. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/71>
9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
10. Документ ООН Е/С.12/1995/15 від 8 грудня 1995 р. П. 25 / Комітет економічних, соціальних і культурних прав.
11. Психологічне насильство: види, ознаки та наслідки. *Міністерство охорони здоров'я України*. 2023. URL: <https://moz.gov.ua/uk/psihologichne-nasilstvo-vidi-oznaki-ta-naslidki>
12. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229–VIII, станом на 19.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
13. Термінологічний вісник : збірник наукових праць / ред. Л. Туровська. Київ, 2019. Вип. 5. 408 с.
14. Ткаленко О. Нормативно-правове забезпечення попередження насильства в сім'ї в Україні: стан та перспективи розвитку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 35–38.
15. Харитоновна О. Ключові засади гендерної політики у кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству : науково-практичний посібник. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2018. 344 с.

Стаття надійшла в редакцію: 25.08.2025

Стаття прийнята: 10.09.2025

Опубліковано: 17.11.2025